

OIKONOMIA

Κοροπλαστική των ελληνιστικών χρόνων

Κ. Τσακάλου-Τζαναβάρη

Η Θεσσαλονίκη ιδρύθηκε το 316/315 π.Χ., από τον Κάσσανδρο, με συνοικισμό είκοσι έξι μικρών πόλεων και χωριών. Κτισμένη σε μια εξαιρετικά προνομιακή γεωπολιτική θέση, στον μυχό του Θερμαϊκού κόλπου, αναδεικνύεται στη δεύτερη, μετά την πρωτεύουσα, μεγάλη πόλη του μακεδονικού κράτους, ισχυρό αστικό κέντρο με εμπορικό λιμάνι. Το γεγονός αυτό έθεσε τις προϋποθέσεις για την περαιτέρω οικονομική της ανάπτυξη και τη διαμόρφωση της κοσμοπολίτικης φυσιογνωμίας της. Μετά την κατάλυση του βασιλείου από τους Ρωμαίους, εξελίσσεται το 148 π.Χ. σε πρωτεύουσα της επαρχίας της Μακεδονίας, με διευρυμένα διοικητικά όρια.

Η χρονολογία ίδρυσης της πόλης αποτελεί, όπως είναι φυσικό, και το όριο έναρξης λειτουργίας κάθε είδους εργαστηριακής δραστηριότητας από τους νέους κατοίκους, που εγκαταστάθηκαν εδώ. Ωστόσο, λόγω της συνεχούς κατοίκησης της πόλης, δεν στάθηκε δυνατό να εντοπιστούν οργανωμένα εργαστήρια κοροπλαστικής. Το γεγονός ότι μήτρες για την παραγωγή ειδωλίων βρέθηκαν στον χώρο, όπου ιδρύθηκε γύρω στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. η αγορά - το διοικητικό κέντρο της πόλης, οδήγησε τους ερευνητές στην εκτίμηση ότι από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. μέχρι και τον 1ο αι. μ.Χ. στο μέσον της ανοικτής πλατείας, παράλληλα με άλλες βιοτεχνικού χαρακτήρα εγκαταστάσεις, υπήρχαν εδώ και εργαστήρια κοροπλαστικής. Στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο αποκαλύφθηκε επίσης μια σημαντική ποικιλία εικονογραφικών τύπων πήλινων ειδωλίων, τα οποία απεικονίζουν όρθιες γυναικείες μορφές σε διαφορετικές στάσεις και με διαφορετικές κομμώσεις, ενώ λίγα είναι σχετικά τα ειδώλια των ανδρικών μορφών. Βρέθηκαν ακόμη πήλινα ειδώλια που παριστάνουν θεότητες του ελληνικού δωδεκάθεου, όπως του Δία, της Αθηνάς, της Αφροδίτης, του Έρωτα και του Διόνυσου, καθώς και μορφών του διονυσιακού κύκλου, αλλά και ξενόφερτων θεών, όπως της Μητέρας των Θεών και του Άττι, σε ποικίλους εικονογραφικούς τύπους. Χαρακτηριστικά ευρήματα αποτελούν ακόμη τα παιδικά παιχνίδια, όπως οι πήλινες πλαγγόνες, τα θεατρικά προσωπεία, καθώς και ειδώλια ζώων και μυθικών τεράτων. Εργαστηριακές εγκαταστάσεις αποκαλύφθηκαν, επίσης, στο υπόστρωμα της βόρειας στοάς του ανακτορικού συγκροτήματος του Γαλερίου, με διάστημα λειτουργίας από τον 2ο αι. π.Χ. έως τον 1ο αι. μ.Χ., όπου βρέθηκαν όμοιων εικονογραφικών τύπων ειδώλια.

Τα περισσότερα και πληρέστερα διατηρημένα δείγματα της τοπικής παραγωγής προέρχονται από τα νεκροταφεία της πόλης, ενώ λιγότερα είναι εκείνα τα οποία εντοπίστηκαν στις επιχώσεις των δημοσίων και των ιδιωτικών κτηρίων και μας δίνουν πληροφορίες για τη χρήση των ειδωλίων, αλλά και την αντίστοιχη των επί

μέρους χώρων των κτηρίων. Ενδεικτικά της ιδιαίτερης χρήσης του χώρου είναι, για παράδειγμα, τα ευρήματα που προέρχονται από το βαλανείο, που αποκαλύφθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας αγοράς της Θεσσαλονίκης. Ιδρύθηκε στο τέλος του 2ου αι. π.Χ. και συνέχισε να λειτουργεί σε όλη τη διάρκεια του 1ου αι. π.Χ. Ως χαρακτηριστικά ευρήματα αναφέρονται μεγάλος αριθμός θεατρικών προσωπειών, ομοιώματα φαλλών και ιθυφαλλικών ειδωλίων, τα οποία συνδέονται από την ανασκαφέα με τις ερωτικού χαρακτήρα υπηρεσίες, που απολάμβαναν, παράλληλα με τα λουτρά, οι θαμώνες του χώρου. Στις φαλλικές ή τολμηρού περιεχομένου παραστάσεις αποδίδονται, ωστόσο, και αποτροπαϊκού χαρακτήρα ιδιότητες.

Αντίστοιχα στην πλατεία Διοικητηρίου, όπου αποκαλύφθηκε το κτήριο της ρωμαϊκής διοίκησης της πόλης, πιθανότατα το πραιτώριο, βρέθηκαν επίσης πήλινα ειδώλια, ανάμεσα στα οποία διακρίνονται θεατρικά προσωπεία, ειδώλιο υδριαφόρου και παραστάσεις της θεάς Αθηνάς και της Μητέρας των Θεών.

Ολιγάριθμοι είναι σχετικά οι τάφοι που περιείχαν πήλινα ειδώλια στα ελληνιστικά χρόνια και εντάσσονται κατά κύριο λόγο στο νεκροταφείο, που απλώνεται έξω από το ανατολικό τείχος της πόλης και συγκεκριμένα στην περιοχή της Καμάρας και της πλατείας Συντριβανίου, στην Πανεπιστημιούπολη και την περιοχή της Διεθνούς Έκθεσης και παρουσιάζει μια συνεχή χρήση από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. μέχρι και τον 4ο αι. μ.Χ. Οι τάφοι του 3ου αι. π.Χ. είναι συνήθως απλοί ορθογώνιοι λακκοειδείς που ανοίγονται στο φυσικό έδαφος, ενώ τα τοιχώματά τους είναι επιχρισμένα με κονίαμα. Τα ειδώλια συνόδευαν τις ταφές νεαρών γυναικών ή μικρών κοριτσιών. Κυριαρχούν εδώ οι εικονογραφικοί τύποι των όρθιων γυναικείων μορφών, που παραδίδουν μια σημαντική ποικιλία στάσεων και κινήσεων, ενδυματολογικών επιλογών και κομμώσεων. Ανάμεσα στα ευρήματα διακρίνονται τα ειδώλια που απεικονίζουν χορεύτριες και ενός Ερωτιδέα, φορτωμένου με φρούτα. Η τεχνική διαδικασία της κατασκευής τους δεν διαφοροποιείται από την κοινή πρακτική, που εφαρμόζεται την εποχή αυτή για την παραγωγή πήλινων ειδωλίων, κατά την οποία η πρόσθια πλευρά κατασκευάζεται με μήτρα, ενώ η πίσω πλάθεται με το χέρι. Για τη σύνθεση, ωστόσο, των περισσότερων εικονογραφικών τύπων, προτιμάται ένας συνδυασμός μητρών, που δίνει στον τεχνίτη τη δυνατότητα, έχοντας στη διάθεσή του ένα σχετικά περιορισμένο αριθμό μητρών, να δημιουργεί διαφορετικές συνθέσεις. Τα ειδώλια είναι διακοσμημένα με ζωηρά χρώματα, όπως το ρόδινο – ιώδες και το γαλανό, το υπόλευκο και το καστανό – ερυθρωπό, τα οποία τόνιζαν αντίστοιχα τα ενδύματα, τα χαρακτηριστικά του προσώπου και τα μαλλιά των μορφών. Απλώνονταν με πινέλο επάνω σε λευκού χρώματος επίχρισμα, το οποίο εξασφάλιζε και την καλύτερη εφαρμογή τους. Ένα ακόμη παράδειγμα πήλινου ειδωλίου όρθιας γυναικείας μορφής συνόδευε τη νεότερη ταφή, των αρχών του 2ου αι. π.Χ., ενός συλημένου μακεδονικού τάφου, που αποκαλύφθηκε επίσης στα ανατολικά της πόλης. Ο τάφος κατασκευάστηκε στο δεύτερο τέταρτο του 3ου αιώνα και χρησιμοποιήθηκε, προκειμένου να δεχτεί τους νεκρούς μιας οικογένειας, τοποθετημένους σε τρεις σαρκοφάγους από πωρόλιθο. Από το ανατολικό νεκροταφείο της πόλης προέρχεται επίσης ειδώλιο που απεικονίζει Ερμαφρόδιτο, τον γιο του Ερμή και της Αφροδίτης, ο οποίος σε μια άνετη και χαριτωμένη στάση στηρίζεται σε παραστάδα.

Ιδιαίτερους εικονογραφικούς τύπους έδωσαν επίσης ειδώλια από ταφικά σύνολα του 3ου – 2ου αι. π.Χ., τα οποία εντάσσονται στο δυτικό νεκροταφείο της πόλης, και συγκεκριμένα στην περιοχή της πλατείας Βαρδαρίου (Δημοκρατίας) και της οδού Λαγκαδά, από το οποίο αναφέρονται, ωστόσο, ελάχιστες περιπτώσεις τάφων της ελληνιστικής εποχής. Πρόκειται για ειδώλια που απεικονίζουν έναν όρθιο Παπποσιληνό να παίζει μουσική ή ακόμη αποδίδουν την παράδοση της γέννησης της Αφροδίτης από ένα κοχύλι. Το θέμα αυτό εμφανίζεται στην

κοροπλαστική τον 4ο αι. π.Χ., με τη θεά να προβάλλει γονατιστή από το εσωτερικό μιας αχιβάδας, στο ταξίδι της προς τα Κύθηρα και πριν ακόμη πατήσει στη στεριά.

Μια διαφορετική εικόνα, ιδιαίτερα όσον αφορά το θεματολόγιο των πήλινων ειδωλίων, παρουσιάζει ο κτιστός κιβωτιόσχημος τάφος Νεάπολης, στο βορειοδυτικό άκρο της πόλης. Ενταφιάστηκε εδώ, στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. ένα μικρό κορίτσι μαζί με ένα εντυπωσιακό αριθμό ταφικών δώρων. Ανάμεσά τους και πήλινα ειδώλια, τα οποία παραδίδουν δύο γνωστούς από τη μνημειακή ζωγραφική και τη γλυπτική εικονογραφικούς τύπους της Αφροδίτης: απεικονίζεται η θεά στον λεγόμενο εικονογραφικό τύπο της Νύμφης, ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο και στραμμένη προς τα αριστερά, να πατά με το αριστερό σκέλος επάνω σε βράχο και να λυγίζει το σώμα της προς την ίδια κατεύθυνση, και ημίγυμνη να αναπαύεται νωχελικά επάνω στην επιφάνεια ενός βράχου. Στα ευρήματα περιλαμβάνονται επίσης ειδώλια χορεύτριας, ηθοποιού και καθιστές πλαγγόνες - κούκλες με αρθρωτά χέρια. Ο πλούτος των κτερισμάτων της ταφής οδήγησε στην υπόθεση ότι η νεαρής ηλικίας νεκρή ανήκε στην τάξη των γαιοκτημόνων, την αριστοκρατία των ελληνιστικών πόλεων.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η έλλειψη μιας συστηματικής δημοσίευσης των νεκροταφείων της Θεσσαλονίκης δεν επιτρέπει προς το παρόν να προσδιορίσουμε με σχετική ακρίβεια την έναρξη της λειτουργίας των τοπικών εργαστηρίων. Τα ανασκαφικά δεδομένα μας οδηγούν, ωστόσο, στη διαπίστωση ότι η παραγωγή πήλινων ειδωλίων ήταν σε εξέλιξη στο δεύτερο τέταρτο του 3ου αιώνα. Η παρατήρηση των εικονογραφικών τύπων, που προέρχονται από ταφές του 3ου και του 2ου αιώνα, δείχνει ότι στη Θεσσαλονίκη επαναλαμβάνονται κατά κύριο λόγο αθηναϊκά και βοιωτικά πρότυπα, του τέλους του 4ου και του δεύτερου μισού του 3ου αιώνα, τα οποία εξελίσσονται στη συνέχεια στα μικρασιατικά εργαστήρια. Παράλληλα, ντόπιοι κοροπλάστες με ιδιαίτερες καλλιτεχνικές ικανότητες φαίνεται ότι εμπνέονται από τα καλλιτεχνικά πρότυπα της μεγάλης πλαστικής των ελληνιστικών χρόνων, ενώ προχωρούν και στη δημιουργία πρωτότυπων συνθέσεων. Η επανάληψη, ωστόσο, ενός ρεπερτορίου κοινού στα ελληνιστικά χρόνια, αποδεικνύει, και στον τομέα της κοροπλαστικής, τις καλλιτεχνικές επαφές της πόλης με τα μεγάλα δημιουργικά κέντρα της Μεσογειακής λεκάνης. Δεν είναι όμως προς το παρόν δυνατό να καθορίσουμε τη σφαίρα επιρροής ή την έκταση της διακίνησης της παραγωγής της.

Βιβλιογραφία

- Θεσσαλονίκη, από τα προϊστορικά μέχρι τα χριστιανικά χρόνια. Οδηγός της Έκθεσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1986.
- Π. Αδάμ-Βελένη - Π. Γεωργάκη - Η. Ζωγράφου - Β. Καλάβρια - Κ. Μπόλη - Γ. Σκιαδαρέσης, Αρχαία αγορά Θεσσαλονίκης. Η στρωματογραφία και τα κινητά ευρήματα, ΑΕΜΘ 10Β, 1996, 501-31.
- Π. Αδάμ-Βελένη, Βαλανείο προγενέστερο της αγοράς Θεσσαλονίκης, ΑΕΜΘ 11, 1997, 351-64.
- Π. Αδάμ-Βελένη - Η. Ζωγράφου - Β. Καλάβρια - Αικ. Μαυρομιχάλη - Αικ. Μπόλη - Γ. Σκιαδαρέσης, Αρχαία αγορά Θεσσαλονίκης: Η οικοσκευή του βαλανείου, ΑΕΜΘ 12, 1998, 85-102.
- Π. Αδάμ-Βελένη, Θεσσαλονίκη, Νεράιδα, βασίλισσα, γοργόνα. Αρχαιολογική περιδιάβαση από την προϊστορία έως την ύστερη αρχαιότητα, Θεσσαλονίκη 2001.
- Α. Βαλαβανίδου, Εργαστηριακές χρήσεις στον χώρο της Αρχαίας Αγοράς Θεσσαλονίκης, στο Π. Αδάμ-Βελένη (εκδ.), Αρχαία Αγορά Θεσσαλονίκης 1. Πρακτικά διημερίδας για τις εργασίες των ετών 1989-1999, Θεσσαλονίκη 2001, 119-30.
- Γ. Βελένης - Π. Αδάμ-Βελένη, Ανασκαφικές και αναστηλωτικές εργασίες στην αρχαία αγορά της Θεσσαλονίκης κατά το 1994, ΑΕΜΘ 8, 1994, 159-6.
- Δ. Γραμμένος (εκδ.), Ρωμαϊκή Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονίκη 2003.
- Α. Δάφφα-Νικονάνου, Κτερίσματα ελληνιστικού τάφου στη Νεάπολη της Θεσσαλονίκης, Μακεδονικά 25, 1986, 180-202.
- Η. Ζωγράφου, Η λατρεία της Κυβέλης στη Θεσσαλονίκη, Θεσσαλονικέων Πόλις 3, 2000, 81-6, Θεσσαλονίκη 2000.
- Γ. Καραμήτρου-Μεντεσιδή, Αιανή Κοζάνης. Αρχαιολογικός οδηγός, Θεσσαλονίκη 1989.
- Μ. Καραμπέρη, Η μεταλλαγή του οικιστικού χαρακτήρα της νοτιοανατολικής Θεσσαλονίκης, ΑΕΜΘ 17, 2003, 227-32.
- Σ. Κόρτη-Κόντη, Η κοροπλαστική της Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1994.
- Κ. Κουσουλάκου, Ανασκαφή ανατολικού νεκροταφείου της Θεσσαλονίκης, ΑΕΜΘ 7, 1993, 355-72.
- LIMC II (1984) στο λ. Aphrodite, 2-151 (Α. Delivorrias, Gr. Berger-Doer, A. Kossatz-Deissmann).
- Α. Τασιά, Διοικητήριο '94, ΑΕΜΘ 8, 1994, 179-87.
- Α. Τασιά - Ζ. Λόλα - Α. Μπάχλας - Α. Στάγκος - Ο. Πελτέκης, Διοικητήριο '95, ΑΕΜΘ 9, 1995, 203-17.
- Ε. Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Ανασκαφή στο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης. ΔΕΘ 1998, ΑΕΜΘ 13, 1999, 207-18.
- Κ. Tsakalou-Tzanavari, Des nécropoles aux sanctuaires: les tanagréennes de la Grèce du Nord, στο De l' objet de collection à l' objet archéologique: statut et fonction des Tanagras, Colloque international, Paris 22 Novembre 2003 (τυπώνεται).
- Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Ένας νέος μακεδονικός τάφος στη Θεσσαλονίκη, Μακεδονικά 25-26, 1985-86, 117-42.
- Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Στ. Γκαλινίκη, Κ. Αναγνωστοπούλου, ΔΕΘ και αρχαιότητες: μια σχέση με παρελθόν και μέλλον. Η ανασκαφική έρευνα στον χώρο επέκτασης του ΜΜΣΤ, ΑΕΜΘ 15, 2001, 215-28.
- Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Το αρχαίο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης και η κρυφή ιστορία της Πανεπιστημιούπολης, Θεσσαλονικέων Πόλις 7, 2002, 19-32, Θεσσαλονίκη 2002.
- Μ. Τσιμπίδου-Αυλωνίτη, Το αρχαίο ανατολικό νεκροταφείο της Θεσσαλονίκης και τα θαμμένα μυστικά της Διεθνούς Έκθεσης, Θεσσαλονικέων Πόλις 12, 2003, 11-27, Θεσσαλονίκη 2003.